

INHOUD

Kaarten	8
De meisjes van Atatürk	13
Boos kijken	57
De Armeense genocide	61
Abdullah Öcalan	115
Sneeuw in Kars	165
Islamitisch wandelen	189
Seculier wandelen	195
De dolmuş	200
Moord in Malatya	203
Fethullah Gülen	234
Bilal bey	254
Paris Kuaför	276
Recep Tayyip Erdoğan	280
Geraadpleegde literatuur	317

DE MEISJES VAN ATATÜRK

In de nadagen van het seculiere Turkije zag ik op een van de laatste Atatürk*-bals een ouder Turks diplomatenechtpaar een perfecte tango dansen. De islamitische AKP-regering was een paar jaar aan de macht maar nog niet zeker genoeg van zichzelf om een dansfeest in naam van het secularisme te verbieden. Het hele Turkse ministerie van Buitenlandse Zaken walste en foxtrotte en tangode die avond in de balzaal van het Ankara Palast Hotel, precies zoals Atatürk had gedaan in de jaren twintig en dertig van de vorige eeuw op dezelfde plek.

Het Atatürk-bal (officieel heette het 'Bal van de Republiek') waarop ik danste, stond in het teken van de geëmancipeerde, ongesluisde Turkse vrouw, naar Atatürks voorstelling van de ideale Turkse vrouw. Het motto van onze avond was: 'Republikeinse vrouwen. Zij wezen ons de weg.' De tafels, waaraan elk vijf echtparen zaten, hadden de namen van vooraanstaande vrouwen uit de tijd van Atatürk: zijn moeder, zijn zus, zijn vrouw, de eerste islamitische actrice, de eerste islamitische filmster, de eerste islamitische schoonheidskoningin, de eerste Turkse archeologe, de eerste wereldberoemde Turkse sopraan, de eerste journaliste, de vrouw van de eerste Turkse industrieel, de eerste vrouwelijke rechter en nog

* Atatürk had verschillende namen en titels. Zijn oorspronkelijke naam was Mustafa Kemal. Hij was generaal, later maarschalk. Vanwege zijn militaire rang droeg hij de titel Pasja. Soms was hij Mustafa Kemal Pasja, soms Kemal Pasja, en dan weer Mustafa Kemal Atatürk, of simpelweg Atatürk. Er volgden vele andere titels, zoals Gazi, oorlogsheld.

dertig andere vrouwen. Twee tafels hadden de namen van Atatürks meest succesvolle, geadopteerde dochters, Afet Inan en Sabiha Gökçen (spreek uit: Saa-bie-ha Kuksjen). Mijn man en ik hadden plaatsen toegewezen gekregen aan de Sabiha Gökçen-tafel.

De andere geadopteerde meisjes hadden geen eigen tafel; die waren niet bijzonder genoeg geweest of hadden zich niet voldoende getransformeerd tot de ideale moderne Turkse vrouw. Afet en Sabiha hadden succes gehad in hun carrières; de eerste bracht het tot hoogleraar geschiedenis, de tweede was de eerste Turkse vrouwelijke gevechtspiloot. Toeristen die met goedkope vluchten naar Istanbul komen, kennen haar naam wel; het vliegveld aan de Aziatische kant van de stad is naar Sabiha Gökçen genoemd. Het andere internationale vliegveld van Istanbul, aan de Europese kant, is genoemd naar – wie anders – Atatürk.

De prominentste tafels waren die van Atatürks moeder en van Latife Hanım (mevrouw Latife), de enige vrouw met wie hij officieel getrouwd is geweest. Aan die tafel zaten de hoogste ambtenaren van het ministerie: de chef protocol (een vrouw), de secretaris-generaal, de directeur politieke zaken, de directeuren voor het Midden-Oosten, voor Europa en voor Centraal-Azië. Ze beheersten allen het stijldansen even goed als Atatürk, van de Weense en Engelse wals tot foxtrot en quickstep.

Ik vond het wel een aardig gebaar van de Vereniging van Vrouwen-van om de naam van Latife aan een prominente tafel op een Atatürk-bal te geven. Ze is door de meeste Turkse biografen van haar man afgeschilderd als een lastig mens, een vrouw die haar wil niet ondergeschikt maakte aan de wil van de grote oorlogsheld en schepper van het nieuwe Turkije, Mustafa Kemal Atatürk. Dat niet alleen, ze was ook in ongenade gevallen bij de grote man. Ze had hem geërgerd en hem niet het huwelijksgeluk gegeven dat hij had verwacht. Des te opmerkelijker dat ze is opgenomen in het pantheon van kemalistische vrouwen.

Je moet met wat je in Turkije zegt over de ex-vrouw van Mustafa Kemal wel oppassen. Net in de periode van mijn Atatürk-bal was er een opleving in de belangstelling voor Latife Hanım. Haar biografie, van de journaliste Ipek Çalışlar, had veel stof doen opwaaien. Çalışlar wilde de invloed van Latife op de ontwikkeling van de mo-

derniseringsideeën van Atatürk aantonen, vooral waar het ging om de bevrijding van de vrouw. Dit verhaal dreigde echter ondergesneeuwd te raken door het proces dat tegen de biografie was aangespannen. Ipek Çalışlar had Atatürk beledigd, luidde de aanklacht. Ze zou hem hebben afgeschilderd als een lafaard.

Wat was het geval? De Gazi zou op een nacht in de vroege dagen van de republiek aan een moorddadige bende die zijn huis in Ankara had omsingeld, ontsnapt zijn in een lange, gezicht en lichaam bedekkende sluier en was zo, verkleed als vrouw, ongemerkt langs de belegeraars geglipt. Latife was in de residentie achtergebleven. Zij had de *kalpak* van haar man opgezet, een hoge muts van zwart lammerenbont, en liep daarmee voor het raam heen en weer, alsof de Pasja thuis was.

De bende, die dacht dat de Gazi nog in het huis was, liet zich verrassen en werd overmeesterd door de lijfwachten van Mustafa Kemal. Het lijk van de aanvoerder bungelde dagenlang ondersteboven aan een galg voor het parlement in Ankara. Waar Ipek de moed van Latife had willen aantonen in tijden van mogelijke aanslagen op de Gazi, zagen misogynie kemalisten een affront aan het adres van Atatürk. Te beweren dat een man ‘als Mustafa Kemal, wiens moed door geen van ons ter discussie gesteld mag worden’ zich als *vrouw* had verkleed, was ‘de grootste smaad die hem kon worden aangedaan’, aldus de aanklacht van strenge kemalisten.

Ipeks relaas van de wonderbaarlijke ontsnapping was niet nieuw. Maar fanatieke aanhangers van Atatürk vonden haar versie van het gebeuren bijzonder beledigend voor het beeld van Atatürk als macho oorlogsheld en dappere Redder van het Vaderland. Die kemalisten hebben een mythisch beeld van Mustafa Kemal, en zien hem als een man met naast menselijke ook goddelijke kwaliteiten, een Almachtige die nooit faalde en die geen zwakheden kende. Zelfs de kleinste hint dat Kemal Pasja meer mens dan god was, is in de ogen van fanatieke kemalisten blasfemie. In Turkije wordt zijn naam, als ware het Allah, voor kwaad behoed met de Wet op de Bescherming van de Nagedachtenis van Atatürk. Onder die wet werd ook een boer uit het oosten van Turkije gestraft omdat zijn koe het standbeeld van Atatürk dat op het dorpsplein stond, omver had gelopen.

Er werd drie jaar gevangenisstraf tegen Ipek Çalışlar geëist.

Een aantal jaren na het proces, waar ze in laatste instantie werd vrijgesproken, heb ik met Ipek cappuccino's gedronken en taartjes gegeten bij Gloria Jeans in Istanbul. Ipek is van mijn leeftijd. Ze is het type linkse, feministische vrouw die onder alle omstandigheden een waardige dame blijft en die altijd alles goed staat – ook een eenvoudige pantalon, zwarte gympen en een blauw truitje. Haar warme lach en vrolijke ogen nemen je onmiddellijk voor haar in. Toen ze in 1972 net was begonnen als verslaggeefster bij de staatsomroep, de TRT, werd ze door het militaire regiem wegens lidmaatschap van een maoïstische organisatie gearresteerd. Ze zat met zestig andere jonge vrouwen tweeënhalf jaar zonder proces in één ruimte in een militaire gevangenis. Haar man is een bekende Turkse columnist; hij werd na de militaire coup van 1980 gevangengenomen. 'In de gevangenis, in mijn tijd,' zei Ipek, 'werden de Principes van Atatürk er bij ons ingeslagen. Letterlijk. De militaire bewakers sloegen en traptten ons als we de regels niet precies kenden. We kregen boekjes waarin het gedachtegoed van Mustafa Kemal op een rijtje was gezet en dat moesten we uit ons hoofd leren.' Ipek heeft er een diepe haat tegen de Turkse militairen aan overgehouden. 'Zij hebben altijd gevonden dat ze in de politiek van het land moesten ingrijpen om de idealen van Atatürk te beschermen. Er is in zijn naam zoveel kwaad aangericht in ons land!' Ze denkt dat de militairen later, vlak voordat ze aan de biografie van Latife begon, een hand hebben gehad in haar ontslag als redacteur van het dagblad *Cumhuriyet*, waar ze elf jaar de zondagsbijlage redigeerde.

Ondanks zijn zelfverheerlijking en zijn autoritaire bestuur ziet Ipek Atatürk, net als de vrouwen-van die het bal in Ankara organiseerden, als de grote emancipator van Turkse vrouwen. Latife speelde in de kemalistische bevrijding van de vrouw, volgens Ipek, een voorname rol. In de tweede plaats heeft ze grote achting voor Mustafa Kemal omdat hij het land van de Europese bezetters bevrijdde. Maar verder vindt ze hem een autoritaire leider, een dictator. Ze gruwet van de mannen die na hem in zijn naam het land bestuurden en de Turken onderdrukten.

Net als in de Gazi's tijd waren er op mijn bal veel blote armen en hoge hakken, en iedereen, ook de mannen, was naar de kapper geweest en had de haren geföhnd; alles even gedistingeerd. Het rok-kostuum van Atatürk was vervangen door de smoking en het donkere pak. Alleen de zangeres viel een beetje uit de toon met haar tussen boezem en bekken opengewerkte rode jurk. Het was net of ze een rode bikini aanhad met een lange rode rok.

Er was een orkest van verlopen mannen. De niet zo jonge Turkse zangeres met haar hoog opgestoken blonde haar en haar rode mond en rode nagels zong Atatürks favoriete liedjes. Ze begon met een paar sentimentele liefdesliedjes. Daarna zette het orkest een tango in en de norske Turkse echtparen van mijn Sabiha Gökçentafel tangoden alsof ze hun hele leven op de ambassade in Argentinië hadden gediend. De Turkse Buitenlandse Zaken-ambtenaren voerden de danspassen feilloos uit en wanneer de muziek zwieren eiste, zwierden zij. Maar hun gezichten toonden geen vreugde, geen ontspanning. Ze keken even stuurs en chagrijnig als de militairen die 's morgens in de buurt van mijn huis op de bus staan te wachten. Het foxtrotten, walsen en tangoën leken meer op rituele taken, perfect uitgevoerd, noodzakelijk meer om de godheid Atatürk een plezier te doen, om hem te behagen en te eren, dan voor het eigen plezier. Aan de hand van de afbeeldingen die de Turkse staat de afgelopen negentig jaar van Atatürk heeft vrijgegeven zou je niet denken dat hij van het goede leven hield, soms een vrolijke Frans en steeds een vlotte danser was. Hij kijkt er altijd even ernstig en streng op, zelfs onder het dansen. Toch danste Atatürk zodra er maar een orkest was en een gepolijste vloer. Van een borrel hield hij ook; te veel want hij kreeg cirrose van elke nacht een fles raki drinken, voorafgegaan door meerdere glazen champagne. Hij stierf – zevenenvijftig jaar oud – aan een kapotte lever.

Drank gecombineerd met dansen zorgde soms voor onbehoorlijk gedrag van de Gazi. Op uitnodiging van de Leider zelf trad tijdens het derde Atatürk-bal een vrouw op die zogenaamde Indiase dansen uitvoerde. Ze had zo weinig kleding aan dat op haar dijen de blauwe plekken als gevolg van haar morfineverslaving te zien waren. Schokkender nog was het gedrag van Mustafa Kemal zelf.